

dr Marcin Gorączko^{1*)}

ORCID: 0000-0002-8866-6645

dr inż. Aleksandra Gorączko¹⁾

ORCID: 0000-0002-1448-9332

Renowacja i konserwacja tradycyjnych budynków z lokalnego kamienia wapiennego

Renovation and maintenance of traditional buildings made of local limestone

DOI: 10.15199/33.2022.11.20

Streszczenie. W Kotlinie Kolskiej i w jej otoczeniu do lat 60. XX wieku rozwijało się budownictwo z lokalnego kamienia wapiennego nietypowe dla nizinnej części Polski. Efektem było zaistnienie specyfiki architektonicznej i konstrukcyjnej w tutejszym budownictwie, przede wszystkim wiejskim. Ostatnia dekada przyniosła wyraźne zmniejszenie liczby budynków wykazujących oryginalne regionalne cechy. Jako najistotniejszą przyczynę wskazano prowadzenie prac remontowych i modernizacyjnych z zastosowaniem współczesnych materiałów budowlanych i technologii.

Słowa kluczowe: kamień wapienny; budownictwo regionalne; renowacja.

Abstract. Until the 1960s, the construction of local limestone, unusual for the lowland part of Poland, developed in the Koło Valley and its surroundings. The result was the occurrence of architectural and construction specificity in the local construction, especially in the countryside. The last decade has brought a noticeable reduction in the number of buildings exhibiting original features. The most important reason was renovation and modernization works with the use of modern building materials and technologies without any attempts to maintain their regional character.

Keywords: limestone; regional construction; renovation.

W rejonie miast Uniejów, Dąbie, Koło, Poddębice i Łęczycza, położonych w centralnej Polsce, od połowy XIX wieku do lat 60. XX wieku stosowany był w budownictwie, przede wszystkim wiejskim, lokalny kamień wapienny. Jest to rzadki przypadek zastosowania tego materiału na Niżu Polskim [1, 2]. W efekcie tutejsza zabudowa uzyskała cechy architektoniczne, które jeszcze 10 lat temu były dobrze czytelne w krajobrazie kulturowym. Na podstawie przeprowadzonej przez nas w latach 2011 – 2012 inwentaryzacji budynków wzniesionych z kamienia ustalono, że ich liczba przekracza 2500. Były to przede wszystkim budynki mieszkalne, inwentarskie oraz stodoły, ale również szkoły, kościoły, obiekty przemysłowe i inne [3, 4]. W 2022 r. w wybranych miejscowościach regionu przystąpiono do weryfikacji liczby budynków, które nadal wykazują regionalną specyfikę. Działania te wynikały z konieczności zebrania informacji na potrzeby audytu krajobrazowego województwa łódzkiego – dokumentu pla-

nistycznego uchwalanego przez sejmik wojewódzki, który stanowić będzie podstawę do podejmowania działań dotyczących ochrony i kształtowania krajobrazu [5]. Podobne opracowanie powstaje dla województwa wielkopolskiego. W dokumentach tych zabudowę lokalną, wykształconą historycznie i wyróżniającą się na danym obszarze na tle innych (np. pod względem gabarytów obiektów budowlanych i ich proporcji, formy dachów, konstrukcji ścian, stosowanych materiałów budowlanych i kolorystyki, a także rozmieszczenia obiektów na działce siedliskowej) uznano za jeden z kluczowych elementów krajobrazu kulturowego. Przyjęto, że zachowanie lokalnej tożsamości krajobrazu odbywać się powinno przez harmonizowanie nowych obiektów z zastaną zabudową, co wynika z uznania, że na kształt krajobrazu mają wpływ także formy architektoniczne właściwe dla danego obszaru (miejscowości bądź regionu). Przy ustaleniu autentyczności regionalnej specyfiki w budownictwie stosowana jest **stopniowana ocena stanu zachowania obiektu:**

a) **bardzo dobry** – zgodny z pierwotną formą, o autentycznej substancji obiektu w idealnej kondycji, doskonale utrzymanej;

b) **dobry** – zgodny z pierwotną formą, przy braku śladów zniszczenia,

c) **zły** – niezgodny z pierwotną formą, znaczne odchylenia i zniekształcenia formy obiektu, np. zanik autentycznej substancji, przebudowania stylistyczne;

d) **bardzo zły** – ruina, widoczne pozostałości zniszczonego, lecz niecałkowicie rozebranego obiektu.

Wyraźnie widoczny na badanym obszarze spadek liczby najlepiej zachowanych, a więc najcenniejszych obiektów, skłonił nas do refleksji dotyczącej remontów i konserwacji tradycyjnych budynków z lokalnego kamienia wapiennego we współczesnych realiach techniczno-eksploatacyjnych.

Przyczyny zaniku regionalnej specyfiki zabudowy

Naturalną przyczyną prowadzącą do zaniku regionalnej specyfiki obiektów jest ich ograniczona żywotność. Mimo że budynki wykonane z kamienia są zdecydowanie trwalsze niż typowa w Polsce tradycyjna zabudowa drewniana, to również poddane są upływowi czasu, co wymusza konieczność podejmowania chociażby bieżących napraw i remontów. Ponadto do istotnych warunków procesu zaniku regionalnej specyfiki zabudowy, należą:

¹⁾ Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska

^{*)} Adres do korespondencji: gorgon@pbs.edu.pl

- niespełnianie współczesnych standardów użytkowych w przypadku obiektów mieszkalnych (powierzchnia, wysokość i liczba izb), skutkuje rozbudową lub nadbudową obiektów najczęściej bez zachowania ich specyfiki;

- niespełnianie współczesnych standardów technicznych i użytkowych w przypadku obiektów produkcyjnych (stara zabudowa zagrodowa była dostosowana do ówczesnego zróżnicowanego profilu produkcji rolnej nastawionego na maksymalną samowystarczalność) oraz ich wydajności (obecnie gospodarstwa są coraz bardziej wyspecjalizowane, umaszynowane);

- konieczność poprawy izolacyjności budynków, prowadząca do ocieplania ścian zewnętrznych i zakrycia kamiennych fasad;

- konieczność wymiany pokryć dachowych, m.in. azbestowych, które w latach 60. XX wieku zastąpiły wcześniej stosowane pokrycia z trzciny i słomy;

- adaptacja budynków do pełnienia nowych funkcji, np. jako tzw. drugie domy w miejscach atrakcyjnych turystycznie, np. sąsiedztwo uzdrowiska Uniejów;

- wyludnianie się wsi – opuszczone zagrody ulegają degradacji i popadają w ruinę.

Przedstawione przyczyny zanikania regionalnej specyfiki w budownictwie na opisywanym terenie mają charakter uniwersalny, wykazując duże podobieństwo z innymi rejonami kraju [4] i świata [5 – 8], gdzie proces zaniku regionalizmu w budownictwie wiejskim został zapoczątkowany już wcześniej.

Zakres remontów i modernizacji

W analizie zakresu wykonywanych prac remontowych i modernizacyjnych obiektów z kamienia wapiennego uwzględniono, że budynki o podobnych funkcjach wykazują zbliżone cechy architektoniczne. Budynki mieszkalne, inwentarskie i stodoły, często w charakterystycznym czworobocznym układzie zabudowy zagrodowej, można stylizować, a także przedstawić wspólne elementy podejmowanych zabiegów remontowych:

- **Wariant 1** – renowacja budynku zgodnie z zasadami sztuki konserwatorskiej, dotycząca przypadków, w których

zachowanie lokalnego dziedzictwa architektonicznego stanowi wartość priorytetową. Wzorcowym przykładem jest dom rodzinny św. Faustyny Kowalskiej w Głogowcu, zaadaptowany na muzeum (fotografia 1).

Fot. 1. Wzorcowa rewitalizacja budynku mieszkalnego

Photo 1. Model renovation of a residential building

- **Wariant 2** – wymiana pokrycia dachowego, najczęściej wraz z elementami konstrukcji dachu (fotografia 2), prowadzona zwykle w przypadku pokryć mniej trwałych, takich jak słoma, trzcina, papa lub uznanych za szkodliwe (płyty azbestowo-cementowe). Wśród nowych pokryć zdecydowanie dominuje blacha trapezowa lub dachówka. Ingerencja w mury w tym wariantcie jest ograniczona do wyrównania i wzmocnienia jego górnej powierzchni. Czasem konstruowane są ścianki kolankowe ze współczesnych materiałów budowlanych (beton komórkowy, ceramika). Następuje zmiana kształtu dachu (zmniejszenie spadku, pojawiają się nowe ele-

Fot. 2. Budynek inwentarski po wymianie pokrycia dachowego

Photo 2. Livestock building after replacing the roofing

menty, takie jak lukarny i okna dachowe). Dotyczy najczęściej budynków mieszkalnych, rzadziej gospodarczych.

- **Wariant 3** – kompleksowy remont budynku, którego głównym celem jest termomodernizacja (fotografia 3). Towarzyszy jej zwykle wymiana konstrukcji i pokrycia dachu, jak w wariantcie 2. Kamień wapienny jest ukrywany pod warstwą ocieplenia i tynku. Bardzo indywidualne podejście inwestorów przy doborze docelowej kolorystyki budynków powoduje, że wprowadzają one zwykle wyraźny dysonans w krajobrazie. Stosowany prawie wyłącznie w przypadku budynków mieszkalnych. Identyfikacja takich obiektów jako tradycyjnych, wzniesionych z kamienia, jest możliwa jedynie na podstawie cech pośrednich, np. kształtu bryły, rozmieszczenia otworów okiennych, drzwiowych itp.

Fot. 3. Efekt kompleksowego remontu budynku z kamienia wapiennego

Photo 3. Effect of a comprehensive renovation of a limestone building

- **Wariant 4** – wariant stanowiący rozwinięcie poprzedniego, polegający na rozbudowie budynku. Często przeprowadzana jest rozbiorówka niektórych elementów pierwotnej substancji obiektu. Efektem takich robót jest całkowite ukrycie pierwotnych, wizualnie rozpoznawalnych cech materiałowych i architektonicznych budynku (fotografia 4). Wariant 4 stosowany jest wyłącznie w przypadku budynków mieszkalnych.

Fot. 4. Rozbudowa budynku przed termomodernizacją

Photo 4. Expanded building before thermal insulation

• **Wariant 5** – rozbudowa, względnie nadbudowa budynku bez termoizolacji (fotografia 5). W tym wariantcie zachowane fragmenty murów kamiennych bardzo wyraźnie kontrastują na elewacjach z materiałem współczesnym (np. bloczki żużlobetonowe). Jest on stosowany najczęściej w przypadku budynków gospodarczych, gdzie funkcjonalność obiektu stawiana jest wyżej niż cechy estetyczne.

Fot. 5. Relikty dawnego budynku z kamienia wapiennego

Photo 5. Relics of an old limestone building

• **Wariant 6** – bezpośrednie zabezpieczenie powierzchni murów kamiennych tynkiem bez stosowania warstwy ocieplenia (fotografia 6). Identyfikacja takich budynków jako zrealizowanych w technologii regionalnej, oprócz cech pośrednich, jest możliwa w przypadku ubytków tynku powodujących odsłonięcie materiału kamiennego.

Fot. 6. Ubytki tynku na elewacji budynku z kamienia wapiennego

Photo 6. Plaster losses on the facade of the building made of limestone

• **Wariant 7** – doraźne naprawy w miejscach wykazujących uszkodzenie lub zużycie, często prowadzone sposobem gospodarczym (fotografia 7). Do bardziej zaawansowanych napraw zalicza się wymianę stolarki okiennej (z reguły na okna PVC), a do mniej miejscowe zacieranie tynkiem, uzupełnianie ubytków zaprawy (zwykle zaprawa cementowa w miejsce glinianej) itp.

Z punktu widzenia zachowania oryginalnych cech krajobrazu kulturowego i pierwotnej substancji budynku

Fot. 7. Przykład doraźnych napraw

Photo 7. Example of ad hoc repairs

najważniejszy jest zakres prac remontowych przedstawiony w wariacie 1, ale stosowany jest on niezwykle rzadko. Remont budynku w wariantcie nr 2 na ogół nie wiąże się z istotną ingerencją w mur. Jego charakterystyczną i rozpoznawalną cechą jest ekspozycja elementów kamiennych i ceramicznych, która jest dobrze czytelna w krajobrazie. Paradoksalnie, korzystne do utrzymania pierwotnej substancji budynku okazuje się również poprzestawanie na doraźnych naprawach (wariant 7). Wraz z upływem czasu może to jednak prowadzić do awarii. Pozostałe warianty remontów powodują wyeliminowanie z krajobrazu budynków o charakterystycznej lokalnej specyfice materiałowej.

Wnioski

Obecnie podejmowane prace remontowe i modernizacyjne w obrębie tradycyjnej zabudowy z kamienia wapiennego, wynikające z naturalnego zużycia technicznego lub adaptacji, tylko w nielicznych przypadkach są działaniem ukierunkowanym na zachowanie pierwotnych walorów estetycznych. Większość obiektów remontowana jest bez zachowania ich specyfiki materiałowej i architektonicznej. Wynika to zwykle ze względów praktycznych i ekonomicznych, przy jednoczesnej niewielkiej świadomości inwestorów o wartości tradycyjnej zabudowy, jako dziedzictwa kultury materialnej. Powoduje to, że zanik specyfiki architektonicznej, związanej z zastosowaniem kamienia w analizowanym rejonie, postępujący już od lat 90. XX wieku, w ciągu ostatniej de-

kady znacznie się zintensyfikował. Liczne do niedawna przypadki miejscowości, w których zachowane były niemal wszystkie budynki, zarówno mieszkalne, jak i produkcyjne, zrealizowane w tej technologii, stanowią dziś rzadkość. Nadal występują obiekty nienoszące śladów późniejszych ingerencji w oryginalną substancję budynków, ale z reguły są to pustostany zagrożone rozbiórką.

Celem audytów krajobrazowych jest identyfikacja takich obszarów w skali regionu, które stanowią oryginalną wartość dziedzictwa analizowanego obszaru. Dzięki temu możliwe będzie wyznaczenie krajobrazów priorytetowych, tj. szczególnie cennych ze względu na wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe. W założeniach audyt krajobrazowy stanowi więc narzędzie służące zachowaniu obiektów budowlanych wykazujących regionalną specyfikę. W analizowanym przypadku tempo zaniku oryginalnego krajobrazu i towarzyszących mu obiektów jest tak duże, że ustalenia zawarte w tym dokumencie planistycznym będą odnosiły się, już niedługo, tylko do stanu historycznego, a nie faktycznego.

Fot. 1, 2, 4 ÷ 7 – M. Gorączko, fot. 3 – A. Gorączko

Literatura

- [1] Gorączko A, Gorączko M. Wykorzystanie lokalnego kamienia budowlanego w świetle przepisów, *Materiały Budowlane*. 2016; 8: 61 – 63.
- [2] Nita, J, Plit J, Nita M. Surowce skalne jako materiał budowlany – analiza zachowanych wyróżników regionalnych. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*. 2018; 40: 107 – 129.
- [3] Gorączko M, Gorączko A. Vernacular architecture and traditional rural landscape in new socio-economic realities – a case study from central Poland, *Bull. of Geography, Socio-economic Series*. 2015; 30: 43 – 57.
- [4] Bański J, Wesolowska M. Transformations in housing construction in rural areas of Poland's Lublin region – Influence on the spatial settlement structure and landscape aesthetics, *Landscape and Urban Planning*. 2010; <http://dx.doi.org/10.1016/j.landurbplan.2009.08.005>.
- [5] Brunskill RW. *Traditional Farm Buildings of Britain: And Their Conservation*. Victor Gollancz Ltd. London, 1999.
- [6] Van der Vaart JHP. Towards a new rural landscape: consequences of non-agricultural re-use of redundant farm buildings in Friesland, *Landscape and Urban Planning*. 2005; 1-2: 143 – 152.
- [7] Yıldırım M, Turan G. Sustainable development in historic areas: Adaptive reuse challenges in traditional houses in Sanliurfa, Turkey, *Habitat International*. 2012; 4: 493 – 503.
- [8] Kurtuluş VB, Güçhan NS. Characteristics of Rural Architecture and its Use in the Çomakda Region: Çomakda Kizilaç Village, Turkey, *Vernacular Architecture*. 2020; DOI: 10.1080/03055477.2020.1833636.

Przyjęto do druku: 04.10.2022 r.